

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

131:3 • 2011

Döden i militära minnen och myter i Östersjöområdet, efter det stora kriget fram till 1939¹

FREDRIK ERIKSSON, PIOTR WAWRZENIUK &
JOHAN EELLEND *Samtidshistoriska institutet, Södertörns högskola*

Inom det militära är och har döden alltid varit en del i verksamheten, både som en ofrånkomlig realitet och som en mytisk hjältesaga. Den västerländska militära kulturen är internationell, med liknande uppfattningar om ära, krig, fred och även död. Genom denna kultur ritualiserades hjältedöden i ett gemensamt system. Omkring de fallna skapades olika ceremonier, både visuella och ideologiska. Visuellt så till vida att monument och andra platser blev till kyrkorum för kult av hjältedöden. Ideologiskt så till vida att hjältedöden framställdes som ärofull och för att skapa en nationell ideologi med syfte att bevara, lyfta fram eller vidmakthålla krigardygder. I uppsatsen jämförs militära uppfattningar omkring döden, i Sverige, Estland och Polen, samt ställs i relation till Västeuropa. Ritualerna i länderna liknade varandra, men hade samtidigt specifikt nationella drag. Sverige, vars nationella och historiska kontinuitet var obruten, hade inte deltagit i krig sedan 1814. De svenska ritualerna blev därför historiska, med fokus på stormaktsid och där-

1. Uppsatsen kommer ur projektet *Fredens hav i hotets skugga*, finansierat av Östersjöstiftelsen, vid Samtidshistoriska institutet, Södertörns högskola. I projektet ingår Fredrik Eriksson, Piotr Wawrzeniuk, Lovisa af Pedersens, Johan Eellend och Sara Collmar.

Fil. dr Fredrik Eriksson, f. 1971, är forskarassistent i historia vid Samtidshistoriska institutet, Södertörns högskola. Förutom doktorsavhandlingen *Det reglerade undantaget* (2004) har han exempelvis publicerat "Modernity, rationality and citizenship: Swedish agrarian organisations as seen through the lens of the agrarian press, ca 1880–1939" i *Societal change and ideological formation among the rural population of the Baltic area 1880–1939* (2008).

E-post: Fredrik.L.Eriksson@sh.se

Fil. dr Piotr Wawrzeniuk, f. 1971, är forskarassistent i historia vid Institutionen för Kultur, genus och historia, Södertörns högskola. Han disputerade på *Confessional civilizing in Ukraine* (2005). Han var redaktör för *Societal change and ideological formation among the rural population of the Baltic area 1880–1939* (2008) med bland annat hans "Agents of 'true emancipation': Ukrainianophile ruthenian cooperatives in Eastern Galicia 1904–1914".

E-post: Piotr.Wawrzeniuk@sh.se

Fil. dr Johan Eellend, f. 1971, är forskarassistent vid Samtidshistoriska institutet, Södertörns högskola. Eellend disputerade på *Cultivating the rural citizen* (2007). Han har bland annat skrivit artiklarna "Estonian-Latvian relations" och "Finnish-Estonian relations" i *Cross-border co-operation in the Baltic Sea area* (2009).

E-post: Johan.Eellend@sh.se

för blev de stupade anonyma förfäder. I Polen fanns en historisk kontinuitet som upphört territoriellt genom delningarna. Även i Polen fanns en historisk dimension i ritualerna, men de döda var individer. De stupades namn användes i kulten, främst för att hålla nationen mobiliserad. I Estland, utan historisk eller nationell kontinuitet, fick de stupade i självständighetskriget symbolisera hembygd och nation. Det var genom ceremonier som nationer uppvisade beslutsamhet och militär förmåga för olika mottagare.

Krigsmakten är ett av statens viktigaste instrument för att bevara det nationella territoriet och statens suveränitet, den är en av de äldsta och mest traditionstyngda statliga institutionerna, som symboliserat staten både på de nationella och internationella arenorna. Krigsmakten förmedlade en normativ syn på kriget och medierade en idealiserad bild av döden i nationens tjänst. Särskilt i de nybildade staterna i Östersjöområdet efter första världskriget, kom krigsmakten att vara en av de allra första statliga institutionerna. Den intima sammankopplingen mellan stat och krigsmakt gjorde att de ritualer och ceremonier som skapades blev del i en nationell kult, i vilka hjältedöden blev medelpunkten. Det handlade om att skapa ett gemensamt rum för minne, i vilket nationen formerades och beskrevs.² Döden har alltid varit en integrerad del i de militära ritualerna, men det var från revolutionskrigen under sent 1700-tal och tidigt 1800-tal som döden och offret sammanlänkades med manligheten. Döden i dess militära hjälteform kom att symbolisera manlig karaktär, viljestyrka, moralisk renhet, mod och patriotism.³ Den franska revolutionen innebar också uppkomsten av den moderna nationalismen som kom att förknippas med militärtjänst. I denna process blev således också kulten omkring döden en central del av manligheten och av samhället.⁴ Krigsmakternas allmänna förhållningssätt till döden var universellt och byggde på uppfattningar om ära på slagfältet, hjältemod och beslutsamhet. Fallna soldater hyllades därmed på ett likartat sätt världen över, med hjälp av en internationell liturgi, som trots allt i detaljer skiljde sig från fall till fall, beroende på nationell kontext.

Syftet med uppsatsen är, trots denna förmenta likhet, att jämföra hur döden har betraktats i militär kultur i Östersjöområdet under mellan-

2. Något som ligger nära det som Benedict Anderson betecknar som den föreställda gemenskapen. Benedict Anderson, *Den föreställda gemenskapen: reflexioner kring nationalismens ursprung och spridning* (Göteborg 1996) s. 87–111.

3. Anders Ahlbäck, *Soldiering and the making of Finnish manhood: conscription and masculinity in Interwar Finland, 1918–1939* (Åbo 2010) s. 11f.

4. George L. Mosse, *The image of man: the creation of modern masculinity* (New York 1996).

krigstiden. Under perioden blev döden en central institution där minnet av självständigheten firades och myten om hjältedöden medierades till soldater såväl som civila. Uppsatsen behandlar Sverige, Polen och Estland, men med utvikningar till andra stater i området, motiverat av deras olikartade historiska karaktär men likartade säkerhetspolitiska situation. Hypotesen är att bilden av döden skiljer sig åt beroende på den nationella historiska kontexten. Därmed utreds hur döden relaterades till nationen och staten i Östersjöområdet, och även hur döden ritualiserades. En annan viktig fråga är vem som var den tilltänkta mottagaren av det budskap som förmedlades genom ceremonierna. Minnet av de stupade kom nämligen att spela olika roller i olika stater och under olika perioder. Historikern Jonathan F. Vance skriver att minnet av kriget i Kanada fyllde ett behov av tröst, förklaring, inspiration men även av underhållning.⁵ Kriget, offren, hjältedöden och minnet innebar enligt Vance skapandet av en nationell kanadensisk kultur.

Enligt socialantropologen och filosofen Ernest Gellners typologi tillhör Sverige gruppen äldre stater som bygger på en historisk och nationell kontinuitet. I motsats till detta symboliserar Estland den nya staten, framväxt ur Tsarrysslands sammanbrott. Trots att Estland hade ett eget språk och en egen kultur saknades en sammanhängande nationell historieskrivning och historisk kontinuitet. Polen intar i detta sammanhang en mellanposition. En äldre nationell historieskrivning fanns, men Polen upphörde att existera som stat efter den slutgiltiga delningen 1795. Därför innebar Polens återkomst efter världskriget bildandet av en ny stat, men med en äldre historia.⁶

De nybildade småstaterna runt Östersjön ingick efter första världskriget i en gemensam militär sfär. De var grannar med likartade geografiska förhållanden, likartade positioner som småstater i det internationella systemet, och med ett komplicerat förhållande till Sovjetunionen och/eller Tyskland.⁷ Därmed blev de val som en stat gjorde betydelsefulla även för de andra. Det var således viktigt att bedöma varandras militära kapacitet och ett ömsesidigt intresse för grannarnas krigsmakter var

5. Jonathan F. Vance, *Death so noble: memory, meaning and the First World War* (Vancouver 1997) s. 9 & 229–236.

6. Ernest Gellner, *Nations and nationalism* (Ithaca, NY 1983) s. 88–101.

7. Den estniska generalstabens arkiv visar att intresset för grannländerna var stort, där Polen och Finland var viktigast för Estland. ERA. 495. 12. 204.207: material rörande brevväxling med främmande makter, Generalstabens arkiv. Estniska riksarkivet (ERA), Tallinn.

därför naturligt. Utbyten föregick i ett internationellt system med frekventa tillfälliga besök och militärattachéernas löpande rapportering. Under mellankrigstiden tolkades de olika krigsmakternas ordning och stämning minutiöst. Det fanns ett tydligt mönster, där ceremonierna spelade en viktig roll. Dessa var tolkningsbara signaler till omvärlden, i vilka hedrandet av de stupade fungerade som igenkänningsobjekt. Den internationella militära kulturen gjorde att alla krigsmakter hyllade sina stupade på ungefär samma sätt, även om innebörden ibland skiljde sig åt. Men högtidlighållanden var bara en del av bedömningarna. Andra frågor av intresse för attachéerna var inre politiska förhållanden, förekomsten av kommunistisk aktivitet, ekonomiska förhållanden, inköp och tillverkning av materiel, samt givetvis militär utbildning.⁸ Ytterligare en fråga som ökade intresset för grannarna var försöken till allianser i området, bland annat den baltiska ententen under 1920-talet. I denna internationella process var det än mer centralt att kunna bedöma de potentiella alliansparternas förmåga och beslutsamhet.⁹

Hur beskrevs då döden i förhållande till nationen och staten i Östersjöområdet? Vilket var syftet med att ritualisera hjältedöden? Vilka element ingick i ceremonierna? Frågeställningarna jämförs också gentemot tidigare forskning om minnet efter första världskriget i Västeuropa, särskilt i Frankrike.

Krigsmakterna och Det Stora Kriget

Första världskriget har intagit en viktig ställning i internationell forskning och i denna är döden och minnet av kriget hela tiden närvarande. I brittisk tradition är första världskriget *The Great War* och i Frankrike *la Grande Guerre*, oavsett andra världskriget. I Frankrike finns monu-

8. Nummer 49, meddelande 15, 5/3 1932 från militärattachén i Riga till Försvarsstabens utrikesavdelning (Fst/utr). Krigsarkivet (KrA), arkivförteckning 206, Fst/utrikes BI:1, utgående skrivelser från Riga 1927–1933. I denna redogör attachén Juhlin-Dannfelt för avslöjade kommunistiska konspirationer i Estland. Den svenska militärattachén i Riga hade också ansvar för Estland och Litauen. Se även Piotr Wawrzyniuk, "Fiende, allierad eller frände? Polska militära analyser av Finland under mellankrigstiden", *Militärhistorisk tidskrift* 2010 (2011, kommandé).

9. Baltiska ententen och frågor rörande förhållanden mellan staterna runt Östersjön har studerats av: Kalervo Hovi (red.), *Relations between the Nordic countries and the Baltic nations in the XX. century* (Åbo 1998), Marko Lethi, *A Baltic League as a construct of the new Europe: envisioning a Baltic region and small state sovereignty in the aftermath of the First World War* (Frankfurt am Main 1999) och Andrzej Skrzypek, *Zwiazek baltycki: Litwa, Lotwa, Estonia i Finlandia w polityce Polski i ZSRR w latach 1919–1925* [Baltiska förbundet: Litauen, Lettland, Estland och Finland i den polska och sovjetiska politiken åren 1919–1925] (Warszawa 1972).

menten i varje liten by över de som stupade i första världskriget, senare tillagda med nya namn och nya krig. Minnet av första världskriget var helt centralt i de militära kretsarna under mellankrigstiden, och så var även ceremonierna omkring de stupade. Det kom att ingå i mellankrigstidens ideologiska arsenal och i sin mest extrema form förekom detta i det fascistiska Italien. Där skapade döden och uppoffringarna i första världskriget en särskild kultur. Det var genom länken till de som offrat sitt liv och slagits för nationen som de italienska svartskjortorna och fascisterna rättfärdigade sitt maktövertagande. Erfarenheten från kriget var likaledes viktig i nazisternas retorik och propaganda i Tyskland. Det nazistiska Tyskland var kanske den stat där döden ritualiserades allra mest under 1930-talet, då även med döda från gatustriderna tillagda. Det tyska Sturmabteilung (SA) framställdes därmed som direkta arvtagare till första världskrigets soldater. Nu slogs dessa veteraner istället på gatorna mot den nya tidens fiender; kommunisterna. Därmed blev exempelvis den döde SA-mannen Horst Wessel ihågkommen genom nazisternas kampsång.¹⁰

Östersjöområdet befann sig under kriget i en periferi, jämfört med västfrontens benkvarn för att låna ett ord från Remarques. Men från 1917 och under 1918 blev Östersjön skådeplats för andra totala, om än perifera, självständighets- och inbördeskrig. Den svenska krigsmakten hade ingen direkt erfarenhet av modern krigföring, men var nära åskådare till händelseutvecklingen på östra sidan Östersjön. Däremot omfattade värnplikten, slutgiltigt efter 1901, hela den manliga befolkningen, vilket medförde att den militära utbildningen och kulturen fick ett betydande genomslag i befolkningen. Världskriget hade också medfört långa perioder av beredskap, avspärrning och med detta en betydande medvetenhet om krigets natur. Men kriget var trots allt någonting som fanns utanför Sverige, och märktes mest som brist på livsmedel. Historikern Lina Sturfelt har undersökt första världskriget i svenskt medvetande och diskuterar de västeuropeiska erfarenheterna av kriget gällande minne och erfarenhet, i förhållande till Sverige. Berättelserna om kriget genomgick flera faser. Inledningsvis förekom en tillrättalagd berättelse, som

10. Madeleine Hurd, "Klädd till gatustrid: uniform, kropp och maskulinitet hos nazisternas stormtrupper", i Madeleine Hurd, Tom Olsson & Lisa Öberg (red.), *Iklädd identitet: historiska studier av kropp och kläder* (Stockholm 2004) s. 233–245, se även Thomas Kühne, *Kameradschaft: die Soldaten des nationalsozialistischen Krieges und das 20. Jahrhundert* (Göttingen 2006).

omkring 1930 förbyttes i en mer kritisk hållning, bland annat genom olika realistiska litterära skildringar av västfronten.¹¹ Men minnet av världskriget genomgick också en sakralisering, som historikern George L. Mosse formulerar saken. Kriget beskrevs som ett gentlemannamässigt och romantiskt äventyr, åtminstone inledningsvis. Det var en typ av militär hederskodex, som även kan skönjas i minneskulturen.¹² I Östersjöområdet nybildade stater uppkom ingen egentligt kritisk hållning till kriget. Döden blev därmed intimt förknippad med nationen och de som stupat länkades till självständigheten.

Soldater och officerare av estnisk och balttysk härkomst tjänstgjorde i den tsarryska armén och kunde under slutet av kriget bilda egna nationella förband. Efter det ryska imperiets sammanbrott utkämpade Estland ett självständighetskrig mot Bolsjevikryssland under åren 1918–1920. Kriget präglades av så väl defensiv som offensiv krigföring, vilket förde estniska förband in på ryskt och lettiskt territorium. Karaktäristiskt för det estniska självständighetskriget var att krigsmakten var tvungen att utgå ifrån de resurser som fanns gripbara. Därför fick krigsmakten inledningsvis också karaktär av folkuppbåd, och leddes av lägre officerare.¹³ Uppemot en tiondel av befolkningen mobiliserades under kriget och detta gjorde att krigsmakten fick en central roll i den kollektiva historieskrivningen om den estniska statens tillkomst. En viktig symbolisk roll spelades också av frivilliga från Finland och Skandinavien.¹⁴

Den polska krigsmakten föddes ur de sammanfallande europeiska imperierna, med geografiska delar från Ryssland, Tyskland och Habsburg. Även Polen utkämpade omfattande krig, främst mot Bolsjevikryssland 1920–1921. Liksom i de flesta andra länderna i Östersjöområdet fick krigsmakten ett delat arv, då det fanns officerare som tjänstgjort på olika sidor i kriget, vilka nu skulle samsas inom samma organisation. I Polen var detta ett framträdande problem, då krigsmakten kom att utgöras av förband från de tsarryska, österrikisk-ungerska och tyska arméerna. Till

11. Lina Sturfelt, *Eldens återsken: första världskriget i svensk föreställningsvärld* (Lund 2008) s. 219–248.

12. George L. Mosse, *Fallen soldiers: reshaping the memory of the World Wars* (New York 1990), detta kallas, av Sturfelt (2008) kriget som hjältesaga, s. 75–108.

13. Mati Kröönström, *Kaptenite ja leitnantide sõda: Eesti sõjaväe juhtivkoosseis vabadussõjas 1918–1920* [Kaptenernas och löjtnanernas krig: sammansättningen av Estlands officerskår under befrielsekriget] (Tallinn 2010).

14. Lars Ericson (Wolke), *Svenska frivilliga: militära uppdrag i utlandet under 1800- och 1900-talen* (Lund 1996) s. 77–90.

detta kom också den polska armékår som uppsattes i Frankrike under general Józef Haller. Detta innebar svårigheter i skapandet av en uniform krigsmakt, med standardiserad utbildning, kommandospråk, struktur och beväpning.¹⁵

Både Polen och Estland, liksom de flesta andra nybildade stater i området, uppvisade inledningsvis betydande splittring avseende militär struktur, men synen på hjältemyten och hjältedöden var gemensam. Denna internationella militära ideologi kom därmed att spela rollen som förenande nationell länk. Inte minst ceremonierna omkring döden och upprätthållandet av minnet av de fallna var en arena där historia, krig och nationell mytologi möttes och skapades. Det var ett system som byggde på idealiseringen av ära. Särskilt i stater med nyvunnen autonomi blev firanden av segrar och andra militära bedrifter viktiga fönster för att manifesteras militär ordning och kapacitet. Därmed visade man även upp att staten var oavhängig och kontrollerade territoriet samt att staten hade en given plats bland andra självständiga nationer. Genom de ceremoniella systemen där döden intog en central plats, hade högtiderna en samlande funktion. På samma sätt fick de militära högtiderna i Sverige rollen att visa upp nationens evighet, genom att lyfta fram den svenska krigshistorien som föredöme.

Tidigare forskning

Vad manligheten anbelangar i västerlandets kultur så har förmågan att se döden i vitögat och att villigt stå sitt kast setts som viktiga ingredienser i manligheten och likaledes viktigt för den värnpliktige medborgaren¹⁶ Vid de minnesceremonier då de dödas minne firades offentligt och kollektivt, påverkades individerna genom den ritual de deltog i, och frammanade känslor och handlingar som bara kunde uppstå i just detta

15. Max Engman, "Legionärer och jägare: skapandet av en nationell officerskår i melankräftidens nya stater", i Jussi Kuusanmäki & Kauko Rumpunen (red.), *Snellmanin ja Mannerheimin välissä: kirjoituksia sodasta, rauhasta ja isänmaan historiasta* (Helsingfors 2000). Se även Norman Davies, *White eagle Red star: the Polish-Soviet war 1919-1920 and the miracle on the Vistula* (London 2003 [1972]) och Zdzislaw G. Kowalski, *Szabla i piórem, wojna polsko-bolszewicka 1919-1920 na lamach polskich fachowych periodyków wojskowych* [Med sabel och penna: polsk-bolsjevickiska kriget 1919-1920 i polsk militär fackpress] (Torún 2001).

16. Adriana Cavarero, *In spite of Plato: a feminist rewriting of ancient philosophy* (London 1995) s. 15-30, Alan Forrest, "Citizenship and masculinity: the revolutionary citizen-soldier and his legacy", i Stefan Dudink, Karen Hagemann & Anna Clark (red.), *Representing masculinity: male citizenship in modern Western culture* (New York 2007) s. 111-129.

kollektiva sammanhang.¹⁷ Regementshögtiderna och andra tillfällen där de stupade firades var utformade som interaktionsritualer där gemensam *emotionell energi* frammanades. Denna känsla skapade samhörighet, sammanhållning och vilja att interagera med andra.¹⁸ I det polska sammanhanget kan regementshögtiderna, där de stupade firades, ses som en process där man återskapade traditioner, som historikern Eric Hobsbawn beskrivit det. Man rekonstruerade Polens historiska rötter med hjälp av ritualer, föremål, och monument.¹⁹ I detta sammanhang kan Polen ses som en ny stat där nya lydnds- och lojalitetsband måste skapas – genom uppfunna traditioner.²⁰ Deras primära roll var att verka skyddande mot de yttre fienderna Sovjetunionen och Tyskland. En betydande del av den ideologiska mobiliseringen skedde förstas inom förbanden, vid de ritualiserade högtidsfiranden som presenteras nedan.

En fråga är dock vem som var mottagare av dessa formaliserade ritualer. Vem skulle uppfyllas av nationell offervilja genom deltagandet i ceremonierna? Generellt är mottagaren av budskapet från den monumentala och ceremoniella döden nationen. Det handlade om att uppvisa ett panteon av fallna hjältar med syfte att frammana nationell anda och skapa ett officiellt kollektivt minne.²¹ Mottagarna var de enskilda soldaterna, men vi menar att även omvärlden skulle se, tolka och känna igen dessa ceremonier.

Nationella firanden och invigandet av monument var del i en ny offentlig historiekultur och tidigare forskning visar hur de offentliga miljöerna historiserades under andra hälften av 1800-talet och fram till omkring sekelskiftet 1900.²² I detta läge skiljer sig de nybildade staterna i Östersjöområdet så till vida att deras självständighet låg senare i tid. Historien var givetvis en viktig nationell faktor och i historieskrivningen var heroiska krigsminnen och hjältedöden viktiga element. Således

17. Lars Dahlgren & Bengt Starrin, *Emotioner, vardagsliv och samhälle: en introduktion till emotionssociologi* (Stockholm 2004) s. 57.

18. Randall Collins, *Interaction ritual chains* (Princeton 2004) s. 47–49.

19. För diskussion om skapade traditioner se Eric Hobsbawn, "Introduction: inventing traditions", i Eric Hobsbawn & Terance Ranger (red.), *The invention of tradition* (Cambridge 1983) s. 6f.

20. Eric Hobsbawn, *Massproducerade traditioner* (Lund 2002) s. 11–13 & 16f.

21. Johanna Valenius, *Undressing the maid: gender, sexuality, and the body in the construction of the Finnish nation* (Helsingfors 2004) s. 68, se också Joan B. Landes, *Visualizing the nation: gender, representation, and revolution in eighteenth-century France* (Ithaca och London 2001).

22. Magnus Rodell, *Att gjuta en nation: statyinvigningar och nationsformering i Sverige vid 1800-talets mitt* (Stockholm 2002).

användes också historien i den militära uppfostran, något som studerats av Fredrik Eriksson och Jarl Torbacke.²³

Det visuella draget i de nationella och militära ceremonierna bör inte heller underskattas. Historikern Maurice Agulhon diskuterar olika typer av nationella symboler i det post-revolutionära Frankrike. Han delar upp symboliken i fyra grupper: flaggan, personifieringen av staten exempelvis Marianne, visuella symboler av andra slag, exempelvis sigill med mera och historiska personer.²⁴ Alla dessa typer av symboler var intimt sammanbundna med den militära döds kulten. De stupade var föredömen, de döda hade gett sitt liv för nationen. De så kallade hjältegravarna blev nationella monument och samtidigt rum för officiella riter med en specifik liturgi. Det skapades en religiös ceremoniell innebörd, där monumenten blev nationens kyrkorum, vilket kompletterades med nattvardskalkar, flaggor, fanor och trumpeter. Den militära ceremonin använde en religiös liturgi, vilken kändes igen av mottagarna. Så är även idag krigsgravbestämmelser och ritualer omkring militära begravningar viktiga ceremonier med tydliga regler.²⁵

Det stora antalet döda och det sätt på vilket de värnpliktiga soldaterna stupade under första världskriget, skapade nya rituella behov i minneskulturen. Det mest framträdande exemplet på detta var skapandet av nya nationella symboliska platser. Den viktigaste var den okände soldatens grav som kom att finnas i de allra flesta länder som deltagit i kriget. Men det skapades också lokala rum för minnet av de stupade, ofta i samarbete mellan krigsmakten och lokala ideella föreningar.²⁶

23. Fredrik Eriksson, "Krigsman skall frukta Gud och vara Konungen huld och trogen: historiebruk i svenska soldatinstruktioner under mellankrigstiden", *Militärhistorisk tidskrift* 2010 (2011, kommande), Jarl Torbacke, "Historiker med tid och fädernesland: historien och den militära utbildningen före 1914", i Torbacke, *Försvaret främst: tre studier till belysning av borggårdskrisens problematik* (Stockholm 1983) samt Fredrik Eriksson & Piotr Wawrzenuik, "Citizen soldiers: the creation of citizenship in Polish and Swedish armed forces 1918–1939", i Eriksson & Wawrzenuik (red.), *Citizens in arms: conscript armies as cultural and political phenomena* (kommande), där historiebruket i de svenska och polska arméerna jämförs.

24. Maurice Agulhon, "Politics, images and symbols in post-revolutionary France", i Sean Wilentz (red.), *Rites of power: symbolism, rituals and politics since the Middle Ages* (Philadelphia 1999) s. 179.

25. Se exempelvis Michael Sledge, *Soldier dead: how we recover, identify, bury and honor our military fallen* (New York 2004).

26. Jay Winter, *Sites of memory, sites of mourning: the Great War in European cultural history* (Cambridge 1995), B. C. & M. W. Stark Mossman, *The last salute: civil and military funerals 1921–1969* (Washington 1991) s. 15 och K. S. Inglis, "Emtombing unknown soldiers: from London and Paris to Baghdad", *History and Meaning*, 5/2 1993.

Material

Studien bygger både på arkivmaterial och på jämförelser av militära tidskrifter. Arkivmaterialet utgörs av militärattachérapporter, där främst svenska och polska attachéer beskriver olika ceremonier och högtidligheter som de besökt inom ramen för sin tjänst. Tidskriftsmaterialet utgörs av *Ny militär tidskrift* som har studerats för perioden 1927–1939. Denna tidskrift riktade sig enbart till officerare. Det fanns också tidskrifter som vände sig till underofficerare och underbefäl, *Den svenske underofficeren* och *Svensk underbefäls-tidning*. Dessa tidskrifter har studerats för åren 1919–1939 respektive 1925–1939. Tidningen *Żołnierz Polski* (Den polske soldaten) var en lättläst tidskrift som vände sig till värnpliktiga soldater med utgivning från 1920 till 1939. *Polska Zbrojna* (Det väpnade Polen) var det polska försvarets officiella tidskrift med dagstidningsambitioner och vände sig till en bred läsekrets. De militära angelägenheterna behandlades i Estland från 1919 främst i tidskriften *Södur* (Soldaten) som i regel gavs ut en till två gånger per månad. Tidskriftens mål var främst att förmedla nyheter, reglementen, militär kunskap och utblickar till soldater och officerare. Den var ett samlande organ för information och debatt i militära frågor och samtidigt ett viktigt läromedel. Generellt beskrevs de rent militära frågorna i tidningen på vad vi här och nu uppfattar vara en hög abstraktionsnivå, vilket gör det troligt att dessa delar riktades till officerare, medan nyheter och historiska betraktelser ofta hade ett mer allmänt tilltal.

Krigsmakten och döden

I den militära kulturen var döden alltid högst närvarande, om än inte en alltid tydligt uttalad del av verksamheten. Det var givetvis stor skillnad mellan utbildningens praktik och skeendena på slagfältet. Att hylla de stupade var en del av krigsmaktens verksamhet och handlade om ära. Det var nämligen en viktig del i definitionen av manlighet att vara beredd att offra livet för nationen om så krävdes.²⁷ Framväxten av 1900-talets syn på krigföring, i samband med och efter första världskriget innebar att soldater och underofficerare behövde nya kunskaper som möjliggjorde självständiga initiativ för att lösa uppgifter. En del av denna utbildning skedde genom tryckta soldatinstruktioner. I Sverige infördes dessa i 1900-talets början, och de blev allt fler under mellankrigstiden, medan

27. Ahlbäck (2010) s. 11.

de första mer fylliga instruktionerna i Estland började ges ut i slutet av 1920-talet.²⁸ Detta sammanhänger med internationell utveckling, då exempelvis Storbritannien fick sina första reglementerade instruktioner 1909, främst riktade till officerare.²⁹ Bilden av döden skiljer sig dock markant mellan officersinstruktioner och de instruktioner som riktade sig till värnpliktiga. Instruktioner för officerare hade en högre abstraktionsnivå och förklarade på ett mer teoretiskt plan olika strategiska och taktiska problem. Instruktioner för värnpliktiga soldater handlade mer om att ge en grundläggande bild av hur striden och tjänsten skulle genomföras, samt även att uppfostra soldaterna på alla tänkbara sätt. Exempelvis påpekades i Sverige att soldater inte skulle spotta på golvet, både av hygieniska orsaker och ur ett skötsamhetsperspektiv.³⁰

De svenska instruktionerna följde en specifik modell och historien var ett vanligt förekommande tema i förklaringarna omkring nationen och krigsmakten. Men döden var osedvanligt frånvarande i instruktionerna. Avsnitten om striden rymmer få referenser till döden utom i vissa specifika fall. Det var tekniskt orienterade beskrivningar av typen ”förluster är oundvikliga” och att det krävdes uthållighet, viljekraft, rådgighet och mod för att lösa uppgiften på ett ansvarsfullt sätt.³¹ I avsnitten som behandlade anfallstrid fanns tydlig inspiration från första världskriget på västfronten. Men samtidigt lyftes det fram att ”utan anfall ingen seger”.³² Anfallet måste präglas av god anda och en oavslätlig strävan att komma fienden in på livet. Denna anda inskräptes just genom historiska exempel. I de svenska instruktionerna under mellankrigstiden, till och med 1938 års upplaga, fanns många exempel där historiska hjältar användes som ett sätt att befordra offervilja.³³

I den nybildade estniska armén saknades egentliga instruktionsböcker för soldater och officerare och de reglementen som med tiden togs fram behandlade främst sakfrågor som hästens eller enskilda vapens

28. Exempelvis *Soldatinstruktion för infanteriet, 1918 års upplaga (SoldI Inf)* (utgavs också 1919, 1920 och 1922), *SoldI Inf, 1927 års upplaga* (utgavs även 1929) och *SoldI Inf, 1938 års upplaga*. Det fanns även specifika instruktioner för olika vapenslag, enskilda vapen, hästar, fordon, men också allmänna delar med försvarsupplysning och dylikt.

29. Allan Mallinson, *The making of the British army: from the English civil war to the war on terror* (London 2010) s. 276.

30. *SoldI Inf*, 1918 års upplaga s. 42.

31. *SoldI Inf*, 1938 års andra upplaga s. 209.

32. *SoldI Inf*, 1918 års upplaga s. 151.

33. Eriksson (kommande).

skötsel. I dessa manualer doldes det egentliga kriget bakom redogörelser för skottvinklar, riskerna med illa skodda hästar i fält eller fältgravars anordnande. De egentliga instruktionerna gavs genom tidskrifterna där artiklar om teknik, taktik och utbildning blandades med lättillgängliga beskrivningar av kriget. Dessa speglades genom dagboksanteckningar, enskilda soldaters redogörelser eller berättelser om enskilda fältslag. I detta material framställdes kriget med teman som vänskap, umbäranden, offervilja och slutligen även död. Döden var dock aldrig teknisk, plötslig eller ändamålslös utan beskrevs istället som slutet på ett skede där enskilda soldater eller förband förde striden och även historien framåt i en rättfärdig kamp. Döden var främst någonting som drabbade de egna, ett nödvändigt ont och en konsekvens av hjältemod och offervilja, snarare än någonting som tillfogades fienden.

Kopplingen mellan döden och rättfärdigheten är tydlig i valet av beskrivna händelser. Mest framträdande, detaljrika och personliga var beskrivningarna från det estniska självständighetskriget. I dessa inträffade döden efter långa strider mot övermäktiga fiender, där soldaten genom sitt offer räddade situationen. Samma sak fanns också i svenska instruktioner, från mitten av 1920-talet, där sedelärande exempel från den svenska krigshistorien interfolierade beskrivningarna exempelvis av hur flaggor skulle behandlas.³⁴ Den polska infanteriinstruktionen underströk också vikten av uppoffringar, utan att direkt nämna döden. Det fanns ingen årstid, väderlek, eller svårforcerad terräng som kunde hindra infanteriet ”som avancerade till attack fylld av uppoffrande fosterlandskärlek, föraktande faror och tappert uthärdande allehanda mödor och brister”. Idealet var en infanterist som aldrig gav vika, aldrig förlorade andan, och alltid var herre i varje uppkommen situation på slagfältet.³⁵ I betoningen av den egna patriotiska uppoffringen och självförsakelsen, snarare än tillfogandet av skada för fienden, liknande denna instruktion i mångt och mycket de estniska. Även de svenska instruktionerna betonade kamratskap och mannakraft för att uthärda strapatser. Tanken med dessa berättelser var sannolikt att ingjuta mod hos soldaterna. För-

34. I *Soldat Inf, 1927 års upplaga*, redogörs för hur en 15-årig yngling vid namn Brakel i slaget vid Porrasalmi 1789 höjde fanan som ett tecken på motstånd, och de svenska soldaterna lyckades därmed driva bort de ryska motståndarna, s. 14, i avsnittet om flaggans betydelse och innebörd.

35. *Regulamin piechoty. Czesc 1. Musztra* [Infanterireglements, del 1: Drill] (Warszawa 1921) s. 5.

mågan att uthärda strapatser var också viktigt och handlade om samma sak som att framställa striden som den rättfärdiges kamp mot en övermakt. Strapatserna i sig rättfärdigade nämligen en seger.

Döden som historiskt jubileum

Oaktat om krigserfarenheterna var nya eller gamla spelade åminnelsen av de döda en samlande roll i militära högtider. Bristen på närliggande krigserfarenheter fick de svenska ceremonierna att delvis följa ett annat mönster än de estniska och polska. På ett tydligt sätt tog man fasta på det historiska som kollektivt minne, i brist på närliggande gemensamma krigserfarenheter. Det innebar inte att döden och offren var frånvarande i svenska ceremonier, snarare att offren låg längre tillbaka i tiden och var anonyma. Men trots allt fanns alltid fädrens offer där. Under 1920-talet firade många svenska landskapsregementen sin 300-årsdag och dessa jubileer följde i stort samma ritual. Den 29 juli 1924 firade Älvsborgs regemente sitt jubileum i Borås med Gustaf V närvarande. I en artikel i *Den svenske underofficeren* beskrevs ceremonierna och en integrerad del var de "gamlas" förbimarsch, det vill säga pensionerade indelta knektar. "... När så det kala eller silverkransade hjässorna i samlat tempo blottades inför konungen och blicken riktades på denne trängdes på mer än ett ställe de tillbakahållna tårarna klart glimmande fram i ögonvrån såväl ur deltagar- som åskådarleden."³⁶ Därefter lyftes regementets ärorika insatser fram och en hyllningsdikt upplästes. Dikten som sådan berättade regementets historia, dess rotfasthet i hembygden och framhöll förfädernas offer. Betoningen låg på fraser som de gamla knektarna som kämpade och dog för rikets försvar, och att arvet från dessa lever vidare.³⁷

Syftet med firanden av detta slag var i det svenska fallet att hylla krigsmakten genom att använda historien. Frånvaron av sentida krig innebar att stormaktstiden var det man kunde referera till. Jubileerna iscensatte därmed historien för att poängtera att svenska krigardygder inte försvunnit. Döden blev på så sätt del av en historisk kontext med funktion att binda samman nationen.³⁸ I det svenska sammanhanget användes hjältedöden som ett sätt att försöka motverka de pacifistiska

36. *Den svenska underofficeren*, nr 16 18/8, 1924 s. 451.

37. *Den svenska underofficeren*, nr 16 18/8, 1924 s. 453. Mellan 1924 och 1926 firade även Kronobergs, Norrbottens, Dalregementet, Smålands husarer, Värmlands, Svea livgarde, Västgöta med flera regementen sin 300-årsdag.

38. Eriksson (2011, kommande)

strömningar som kom i svallvågorna efter första världskriget. Att upprätthålla minnet av stormaktstidens krig och stupade handlade om att betona svensk anda och att använda historien för att motverka pacifismen. I samband med nedläggningen av regementen efter 1925 års försvarsbeslut diskuterades nämligen behovet av att upprätthålla minnet av de forna regementena och deras bedrifter. Sammanlänkanudet med historien fanns också exempelvis när *Den svenske underofficeren* i artikeln "Minnesvården över de döda" tog upp frågan om var de gamla regementenas, priser, nattvardskärl, flaggor, fanor och standar, skulle bevaras.³⁹ Regementenas nedläggning gjordes synonymt med hjälteodden. Syftet var detsamma, nämligen att genom arvet från förfäderna som offrat blod och liv för hembygd och nation länka samtiden till dåtiden. Nedläggningen av regementen blev i militära kretsar synonymt med att staten, läs socialdemokrater och liberaler, missaktade det högsta offret och att krigsmakten i sig var döende. På detta sätt smälte nutid, dåtid, hembygd, nation och historia samman till en helhet. Artikeln pryddes med en bild av troféer, priser och inte minst nattvardskärl, vilket ger en religiös prägel då dessa artefakter från stormaktstid fyllde samma funktioner som relikier.

I en annan minnesceremoni den 19 september 1928, högtidlighölls de som fallit i Skaraborgs regementes led genom avtäckandet av en minnesten. Regementschefen, överste Pontus Reutersvärd, talade:

[...] På denna sten äro namn inristade å femton fältslag. Det första namnet är Varberg 1565, det sista Dennewitz 1813. Förteckningen å fältslagen är ingalunda fullständig. Den utgör dock ett försök att i kortaste sammandrag teckna regementets historia i med- såväl som i motgång. Det är en skildring av över två århundradens kamp för Sveriges ära och frihet. Den är ett stycke historia om ett av de många ärorika svenska regementen, som försakat och offrat liv och blod för konung och fosterland. Vida omkring – i Sverige, i Norge, i Polen, i Litauen, i Ryssland, i Tyskland – ligga dessa slagfält, deras gravar, vilkas minne vi vilja högtidlighålla. Med tacksamhet och ödmjukhet skola vi lyssna till erinringarna om framfarna tider, om lidanden, nederlag och segrar, ej blott hylla våra föregångare med stolta ord om forna tidens bedrifter. Med allvar böra vi taga emot arvet, som fäderna lämnat oss, förvalta det efter nya tidens villkor till vårt fosterlands gagn [...]⁴⁰

39. *Den svenska underofficeren*, nr 16, 18/8 1927 s. 313f.

40. *Den svenska underofficeren*, nr 21, 3/11 1928 s. 488.

De svenska ceremonierna under mellankrigstiden var alla uppbyggda på detta sätt, ett extrovert historiserande som ledde in i samtidens politiska motsättningar. För militärens del handlade det om att använda historien för att rättfärdiga sin existens. Frånvaron av moderna krig ledde till att historien blev ett verksamt vapen mot nedrustning. Förfädernas offer förpliktigade nutidens soldater att bära arvet vidare. Därmed sades också att den svenska nationen var evig och att den svenska krigarandan levde vidare. Samtidigt ledde detta till att de stupade förfäderna blev just anonyma förfäder, men inga individer. Sverige skiljer sig därmed från Estland och Polen genom historien och den nationella kontinuiteten. Medan döden i Estland var högst personlig var den i Sverige något som drabbade en anonym massa.

Den verkligt stora hjältedöden – Gustav Adolfsminnet 1932

Men det fanns ett minne under efterkrigstiden som var allt annat än anonymt, nämligen Gustav Adolfsminnet. Denna störste av alla svenska historiska krigshjältar, möjligen undantagen Karl XII, firades nämligen först 1930 då man högtidlighöll inträdet i trettioåriga kriget, 1931 firades Breitenfeld-minnet och 1932 Lützen-minnet. Historikern Max Engman har studerat den problematik som uppkom i de ”nya” staterna efter första världskriget, i förhållande till historien. Firandet av Gustav Adolfsminnet i Finland var nämligen ett firande av olika företeelser. Den svenskspråkiga eliten firade kungen, medan finskspråkiga grupper firade de finska hakkapeliternas insatser i trettioåriga kriget; dessa hade lyfts fram bland annat av Zacharias Topelius i *Fältskärens berättelser*. Engman illustrerar den stora betydelse som historiska jubileer hade, och samtidigt på den spännvidd som fanns i vad som skulle firas. Än mer komplicerat var det i ett fall som Finlands, där självständigheten låg nära i tid och var förknippad med inbördeskrig, men också där delningen mellan svenskt och finskt påverkade vad man firade.⁴¹ Monarken hade ofta varit en sammanhållande länk och övernationell symbol. Särskilt i de multietniska imperierna i Europa under 1800-talet var kejsaren den förenande länken som stod över sociala och etniska motsättningar. Exempelvis var den habsburgske kejsaren Franz Josef den som sym-

41. Max Engman, ”Konungen eller hakkapeliterna? Gustav Adolfsminnet i Finland 1932”, *Historisk tidskrift för Finland* 1990.

boliskt höll samman de centrifugala krafterna i Österrike-Ungern.⁴²

Minnet i Sverige inleddes som redan nämnts 1930, då man i *Ny militär tidskrift* ägnade ett helt nummer åt det svenska inträdet i trettioåriga kriget. Många välkända skribenter deltog, bland andra den konservativa historieforskaren Nils Ahnlund med artikeln "Gustaf Adolfs gärning och personlighet". Ett liknande nummer utkom 1931 för att fira 300-årsminnet av slaget vid Breitenfeld. Högtidlighållandet avslutades med Lützen-numret 1932. I huvudartikeln förklarades Gustav Adolfs militära föredömlighet. Han ledde från fronten, styrde genom att agera, han var modig och han var intelligent. När han väl stupade vid Lützen var det för att han agerade just som hans personlighet och ansvar tvingade honom till.⁴³ På så sätt porträtterades Gustaf Adolf och hans död, fyllt av offervilja och historisk mening, på samma sätt som de stupade estniska officerarna under självständighetskriget. Spännvidden mellan dessa exempel är stor, men den militära kulturens sätt att hantera dem är snarlik. Minnet av Gustav Adolf var samtidigt en uppvisning i historiebok, med individen som föredöme. Men slutligen kunde inte den svenska erfarenheten av döden i militärt minne, mäta sig med de erfarenheter som gjorts i Europa under första världskriget. Döden blev i dessa samhällen mycket mer närvarande än i Sverige, och därigenom blev de stupade inte historiska fenomen. Det kan också nämnas att Gustav Adolfsdagen även firades i de baltiska staterna, bland annat i Lettland där det lettisk-svenska sällskapet ordnade föreläsningar i åminnelse av kungen, refererat av den svenske militärattachén.⁴⁴

Gustav Adolfsminnet liknar därmed en annan ofta förekommande kategori av pedagogiska beskrivningar som var särskilt vanlig i de länder som just upplevt kriget, nämligen dödsrunan. I Estland kunde runor skrivas om officerare och framstående soldater som nyligen gått bort och fick då symbolisera att kampen och offren burit frukt då den porträtterade fått dö i ett självständigt Estland, eller till minne av soldater som stupat under kriget. I det sistnämnda fallet var syftet alltid att visa att ingen

42. Christa Hämmerle, "Back to the monarchy's glorified past?: military discourses on male citizenship and universal conscription in the Austrian empire", i Dudink, Hagemann & Clark (2007) s. 151–168.

43. *Ny militär tidskrift*, nr 19–20, november 1932 s. 277–280.

44. Nummer 116, meddelande nr 25, från militärattachén i Riga till chefen för Försvarsstabens underrättelseavdelning, 9/11 1937. Arkivnummer 206, Fst/utrikes, Bl:2 mapp 2 1937, KrA.

mans insats skulle glömmas. Genom att frekvent och på ett liknande sätt också porträtter officerare och soldater som tilldelats frihetskorsen för hjältemod sällades porträtten av de döda till hjältarnas skara samtidigt som den tunna linjen mellan liv och död i krig blev tydlig.⁴⁵

Till hjältegalleriet kunde också vänskapligt sinnade nationers officerare sällas, särskilt om deras insats varit för samma goda sak. Därför porträtterades exempelvis marskalk Józef Piłsudski i *Södur* vid firandet av Polens nationaldag 1927. Senare, som en påminnelse om dem som offrat sina liv för Polen pryddes omslaget med en bild av den okände soldatens grav i Warszawa.⁴⁶ Därigenom användes dessa beskrivningar som föredömen och de liknar tydligt svenska beskrivningar av hjältemod, med den väsentliga skillnaden att de svenska exemplen var historiska.⁴⁷

En grupp som ständigt återkom i den militära hederskulturen var ett fåtal framstående krigshjältar. I det svenska fallet var det främst kungar och generaler ur historien. I Polen förekom också historiska hjältars namn, bland annat i uppkallandet av olika förband. Det fanns exempelvis två polska kavalleriregementen som bar hedersnamnet ”Prins Józef Poniatowski”, nämligen 1. lätta kavalleriregementet i Warszawa och 8. ulanregementet i Kraków.⁴⁸ I Estland användes särskilt kapten Anton Irv, som varit chef för pansartågstrupperna och Julius Kuperjanov, som ledde ett mytomspunnet jägarförband under kriget. Särskilt beskrivningen av Kuperjanov ger en bild där hjältemod gränsade till dumdristighet och vars pedagogiska värde därför måste ha varit begränsat. Däremot fick båda officerarna pansartåg eller förband uppkallade efter sig och kan ses som exempel på att den idealiserade hjältedöden användes för att skapa mening.⁴⁹

En viktig komponent i dessa illustrativa exempel var poängterandet att ett litet lands hjältemod var så mycket större än för ett stort lands soldater. En liten nations krig innebar alltid kamp för dess existens medan

45. *Södur*, nr 16/17, 23/4 1928 s. 378, *Södur*, nr 28, 3/7 1926 s. 591, *Södur*, nr 46/47, 6/11 1926 s. 1012 och *Södur*, nr 6/7/8, 24/2 1928 s. 259.

46. *Södur*, nr 18/19, 7/5 1927 s. 425 och 439, *Södur* nr 6/7, 24/1 1934 s. 195.

47. *Södur*, nr 16/17, 23/4 1928 s. 378, *Södur*, nr 28, 3/7 1926 s. 591, *Södur*, nr 46/47 och Eriksson (2011, kommande).

48. Janusz Piekalkiewicz, *The cavalry of World War II* (Harrisburg 1987) s. 247–250.

49. *Södur*, nr 6, 23/2 1924 s. 123, *Södur*, nr 6/7/8, 24/2 1928 s. 259. En parallell är också fartygsnamn, som ofta används för att hedra historiska sjöhjältar, exempelvis de svenska jagarna Klas Horn, Klas Uggla, Ehrenskjöld, Nordenskiöld, Wrangel, Wachtmeister, Puke och Psilander. Se Gustaf von Hofsten & Jan Waernberg, *Örlogsfartyg: svenska maskindrivna fartyg under tretungad flagg* (Hallstavik 2003).

stora länders krig beskrevs som imperialistiska ambitioner.⁵⁰ En länk till detta finns också i de svenska soldatinstruktionerna där insatserna i trettioåriga kriget beskrevs som att katolikernas världsomspännande konspiration stoppades. I samma anda påpekades att Sverige ända sedan korstågens tid försvarat den västerländska civilisationen gentemot Ryssland.⁵¹

Döden som militär dygd

När den polska militärorden *Virtuti militari* återinfördes 1920, talade marskalken Piłsudski om att det var få förunnat att leva upp till den militära dygden under krig, ”när människan klädd i soldatuniform måste gå hand i hand med sitt hjärtas dam, med döden”. Den som drog det korta strået fick finna sig i att dö eller bli invalidiserad och sjuk. Den som drog det långa strået kunde njuta hälsa och liv.⁵² Mer utpräglat romantiska föreställningar om döden kan knappast presenteras. Den polske soldatens manlighet byggde på att förutsättningslöst dra i fält för att där erfara livets – och dödens – lotteri.

Talande för den polska militära synen på döden är de många regementsdagar och jubileum som firades under 1920- och 1930-talen. Dessa hölls under strikt rituella former. När det 8. infanteriregementet ”Legionów” firade sitt tioårsjubileum i april 1928, började festligheterna med en sorgemässa för de 340 soldater och officerare som stupat 1919–1920.⁵³ Hågkomsten av de döda vävdes samman med aktiviteter för de levande, exempelvis sport och skyttetävlingar. Den andra dagen firades genom en utflykt till monumentet över de stupade, där fälthögmässa hölls. Biskopen passade på att mana till förstärkning av armén, framlyft som landets enda säkerhetsgarant. De dödas namn lästes sedan upp, varpå trumpetarna vid monumentet blåste fanfar. Fyra soldater klädda i 8. regementets historiska uniformer marscherade fram och skyldrade gevär gemensamt med hedersvakten. Dagen avslutades med parad, middag och bal.⁵⁴ Samma månad firade 14. fältartilleriregementet i Póznán sin

50. *Södur*, nr 9/10, 14/3 1928 s. 386 & 393 samt *Södur* nr 24/26, 20/7 1936, s. 597.

51. Eriksson (kommande).

52. *Żołnierz Polski* 1920:87 s. 2.

53. Namnet ”Legionów” syftar på den polska legionen vars soldater slogs tillsammans med trippelliansen (under Österrikisk-ungersk ledning) för att befria Polen från Tsarryssland, således en hedersbeteckning.

54. *Żołnierz Polski* 1928: 25 s. 522.

regementshögtid. Den började på kvällen, när batterierna ställde upp i fyrkant, hållande facklor. De stupades namn ropades upp ett och ett. Efter varje namn utropade regementschefen ”han stupade på ärans fält!”. Efteråt hölls ett tal där de stupades gravar ”utspridda vid landets östgräns – kresy wschodie”, beskrevs som ”stumma monument” över trohet mot fosterlandet. Chopins Sorgemarsch spelades som avslutning på den första dagen. Den följande morgonen väcktes soldaterna av revej för att sedan gå till högmässa. En samling referat över regementets historia följde. Regementschefen höll upp regementets trumpet, dekorerad med ordern *Virtuti Militari* och hävdade att historien inte bara skulle minna om svunna dagar, utan lära och utstaka riktning för framtiden. Efter att flera soldater och officerare tilldelats utmärkelser följde parad, regementstävlingar i skytte, signaltjänst, femkamp och dragkamp. Dagen avslutades med danskväll för soldaterna och middag för officerarna.⁵⁵

I denna ceremoni refererades till rikets östgräns – *kresy wschodie*, en mycket mytomspunnen och kraftfull symbol. Den kan närmast översättas till den av Polen bevakade kulturgränsen österut. Den refererade till Polen som kristenhetens sanna försvarare, vilket exempelvis användes också i svenska exempel, då Sverige försvarade västerlandet mot Ryssland. Begreppet *kresy* var ursprungligen en benämning på befästa utposter i polska Ukraina under 1600-talet. *Kresy* var en viktig del i det polska kollektiva medvetandet, då det var en symbol för en gränsszon mellan civilisation och barbari, mellan väst och öst, latinsk kristendom och det barbariska östs olika skepnader. Under mellankrigstiden symboliserade Sovjetunionen arvtagaren till de forna fienderna: ottomanerna, tatarerna och det moskovitiska riket. I de östligaste länen i det mellankrigstida Polen, var polackerna i minoritet, och nationalismen bland ukrainare och andra etniska grupper stark. Trots detta tolkades området som djupt och evigt polskt, där det polska försvarades och odlades.⁵⁶ När begreppet *kresy* användes som där kamrater stupat och låg begravda, frammanades föreställningar om en polsk civilisatorisk uppgift i världen som ett kristet bålverk mot ondska. Dessutom refererade *kresy* till den nära historien, genom författaren och nobelpristagaren Henryk Sienkiewicz verk *Og-*

55. *Żołnierz Polski* 1928: 25 s. 523. Samma form av ceremoni omkring ordern *Virtuti Militari* återgavs i 7. ulanregementets ”Lubelskich” firande 1928, se *Żołnierz Polski* 1928: 16 s. 322.

56. Lucja Kapralska, *Pluralizm kulturowy i etniczny a odrebnosc regionalna Kresów południowo-wschodnich w latach 1918–1939* [Kultur- och etnisk pluralism och regionala särdrag i de sydöstra gränstrakterna 1918–1939] (Kraków 2000) s. 7, 68 & 84–86.

niem i mieczem (Med eld och svärd). Hans romantiserade och hopdiktade historieberättande handlade om den polska kampen mot de ukrainska kosackernas uppror 1648 och skrevs alldeles efter det misslyckade polska januariupproret mot Ryssland 1863–1864. Sienkiewicz uttalade syfte, som angavs på bokens försättsblad, var att stärka den polska nationens hjärtan.⁵⁷ Därmed appellerade användandet av begreppet *kresy* till en djupt känd kollektiv idé. Det finns också en stor likhet till de svenska referenserna i minnet av Skaraborgs regemente, vilket redogjorts för tidigare. De svenska soldaterna som stupat i regementets led, ligger i gravar runt om Europa, också som monument över ett offer för nationen.

De polska högtidlighållandena och ritualerna var kodade i en religiös form. Centrum i ceremonierna var regementsfanor och regementstrumpeter, vilka fungerade på samma sätt som relikier. Inte minst ordern *Virtuti Militari* hade samma innebörd som en helgonrelik. Vid firandena byggdes pedagogiska band mellan de levande och de döda. Detta skedde inte bara genom själva ritualen där de stupades ära utgjorde huvudpunkten och lyftes fram som ett gemensamt arv för de levande. Hågkomsten av de stupade blandades med tävlingar, lekar och festligheter för soldaterna. Högtiderna utformades således till en pedagogisk helhet där död, liv, det förflutna, nuet och framtiden flätades samman till en enhet. Samtidigt länkades även soldaterna till den historiska gränsen mot öster – *kresy*. Att försumma plikterna mot nationen var att svika tidigare generationers offer och den polska plikten att försvara västerlandet. Banden med de döda underströks ytterligare av de soldater i historiska uniformer som deltog i 8. infanteriregementets högtider. De förkroppsligade den eviga plikten mot fosterlandet, på samma sätt som en beriden riddargestalt åtföljde katafalken vid medeltida och tidigmoderna kungabegravningar. Syftet var att hävda ämbetets fortlevnad, oavsett monarkens faktiska liv och hälsa.⁵⁸ De föremål av sakral natur – regementstrumpeten och regementsfanan – som var dekorerade med *Virtuti Militari* erinrade soldaterna om de stupades offer. Fanan stod för traditionen och kontinuiteten mellan soldatgenerationerna, medan trumpeten symboliserade vaksamhet och beredskap. För soldaten kunde döden vara en kort flyktig

57. Kapralska (2000), s. 7, se även Klas-Göran Karlsson, *Europeiska möten med historien: historiekulturella perspektiv på andra världskriget, förintelsen och den kommunistiska terrorn* (Stockholm 2009).

58. För analys av dessa ritualer, se Ralph E. Giesey, "Models of rulership in French Royal ceremonial", i Wilentz (1999) s. 41–62.

bekantskap med sitt hjärtas dam – för att anknyta till Pilsudskis ord, men för det polska fosterlandet beskrevs offren som livsviktiga komponenter för att säkra friheten, ett mål som reste sig över de högst dödliga soldaternas liv och lem.

Firanden och ritualer spelade en viktig roll för att socialisera in soldaterna i krigsmakten och visualisera begrepp som heder, plikt och ära. Historikern Thomas Sörensen visar i sin socialhistoriska studie av Kronprinsens husarer i Malmö, att Bornhöftminnet varje år den 7 december, syftade till att ingjuta husarandan i soldaterna. I slaget vid Bornhöft den 7 december 1813 angrep de svenska husarerna den danska armén och besegrade denna. Det var ingen stor seger, men spelade en viktig roll i att föra husarandan vidare, det vill säga ett dödsföraktande vilt angrepp med blanka vapen.⁵⁹ Bornhöftkulten innehöll alla de ritualiserade element som alltid fanns i de militära ceremonierna.

År 1928, tioårsminnet av självständigheten var ett märkesår för de flesta krigsmakter i de nybildade staterna runt Östersjön. Omkring 1928 invigdes många lokala monument i Estland för att märka ut fältslag eller minnas de stupade. Många monument restes efter insamlingar av lokala föreningar som organiserade minnesdagar för de fallna. Syftet var dock inte att skapa en plats för sorg, utan istället en plats för minne.⁶⁰ Monumenten avbildades ofta, närmast okommenterat, på omslaget till *Södur*. De flesta bestod av höga stensocklar med inskriptioner, prydda med en kämpande eller fallande soldat i brons. Påfallande ofta bar dessa soldater historiskt symboliska svärd eller rustningar och förkropppligade sin död för nationen genom att hålla upp fanan i fallet.⁶¹ Monumentet i Suure-Jaani, invigt 1926 hedrade inte bara traktens fallna utan också den mytiske estniska hjälten Lembit. Efter hans fall ansågs de estniska böndernas frihet ha upphört då landet föll i Tyska ordens händer, allt enligt mytologin. I artikeln förklarades att Lembit, liksom soldaterna i självständighetskriget, gett sitt liv som offergåva för nationen i en kamp mellan gott och ont.⁶² Monumentets mytiska referenser hade samma funktion som de historiska artiklarna i tidskrifterna, nämligen att länka

59. Thomas Sörensen, *Det blänkande eländet: en bok om Kronprinsens husarer i sekelskiftets Malmö* (Malmö 1997) s. 80–86. Se även Thomas Sörensen, *Sista striden: de Mörnerska husarerna vid Bornhöft* (Hallstavik 2004).

60. ERA. 14.11. 277–313.

61. *Södur*, nr 28/29, 16/7 1927 s. 989, *Södur*, nr 46/47, 6/11 1926 s. 989, *Södur*, nr 10, 12/3 1927.

62. *Södur*, nr 28, 3/7 1926 s. 577.

Estland till en evig kamp mellan gott och ont, där den rättmätige alltid segrade till sist. Liksom man i Sverige använde historien som ett sätt att projicera nationens evighet, var de estniska exemplen uppbyggda.

Det monument som skiljde sig från normen fanns i Pärnu. Till skillnad från de andra föreställde det en sörjande moder med två barn som stod nedanför sockeln med namnskriptioner.⁶³ Monumentet gav en könskodad bild av vad hjälten försvarade, nämligen nationen förkroppsligad av kvinnan, barnen som förkroppsligade framtiden, och familjen som symboliserade traditionen.⁶⁴ Invigningarna av monument sträckte sig dock utanför de lokala och militära arenorna. Hedrandet av de döda blev till nationella manifestationer där man iscensatte historien. Exempelvis deltog skolbarnen i Tallinn i en gemensam andakt vid tioårsminnet av självständighetskriget. Det kommande släktet – barnen, tackade de stupade för deras offer och länkades därmed samman.⁶⁵ Ytterligare ett exempel på detta är Poltava-monumentet på Armémuseums gård, rest 1904. Monumentet föreställer Moder Svea som breder ut en flagga över en fallen karolin.

Parader beskrivna av gäster över havet

Vi finner att syftet med de ritualer som beskrivits var att fira nationens oavhängighet och ofta dess historiska rötter. Det var genom att hylla de stupade som man skapade ett visuellt sammanhang. Den primära mottagaren av budskapet var den egna nationen som staten uppvisade sin kraft och militära makt för. Ritualerna var också riktade till de egna soldaterna för att socialisera in dessa i ett sammanhang. Men ritualerna och ceremonierna var också riktade utåt. Den svenske militärattachén i Riga major Karl Lindqvist besökte firandet av årsdagen av Lettlands självständighetsförklaring den 18 november 1937 och rapporterade detta till chefen för Försvarsstabens underrättelseavdelning överstelöjtnant Carlos Adlercreutz. Firandet påbörjades redan på eftermiddagen den 17 november med andaktsstund vid Krigskyrkogården i Riga. Detta följdes morgonen efter med den akademiska ungdomens marsch till kyrkogården för nedläggning av en krans på den okände soldatens grav. Till denna ceremoni kom även presidenten och regeringen. Hela dagen var vigd åt

63. *Södur*, nr 18, 2/4 1927.

64. Exempelvis Valenius (2004).

65. *Södur*, nr 9/10, 14/3 1928 s. 386, 389.

dylika arrangemang. Efter gudstjänsten på förmiddagen, betonade presidenten i ett tal, som också radioutsändes, vid paradplatsen i Riga, betydelsen av en intim samhörighet mellan folket och armén. Parader ägde rum i samtliga garnisonsstäder och på kvällen var hela Riga illuminerat, med hjälp av flottan som låg för ankar nedanför slottet vid Daugava.⁶⁶ I denna beskrivning framkommer just de visuella aspekter som sammanhänge med firandet av nationen, genom att högtidlighålla de stupade. Det var vid krigskyrkogården och paradplatserna som man samlades. De stupade var närvarande i firandet av den nationella samhörigheten. Att studenter nedlägger kransar vid den okände soldatens grav, handlade om att skapa ett gemensamt kollektiv där studenterna blev länkar i samma kedja som de stupade. Studenternas närvaro i Lettland, men också ofta i Estland, symboliserade den nya staten och dess ideal där modernitet genom utbildning, tidigare förunnat ett fåtal, nu gavs till folket. För attachéerna var dock dessa firanden ett sätt att bedöma den nationella sammanhållningen och den militära kapaciteten. Det fanns en utpräglad igenkänning i ritualerna och det system som ceremonierna följde.

I april 1939 besökte den estniska överbefälhavaren general Johan Laidoner Polen. Motsättningarna mellan Tyskland och Polen seglade upp, och snart skulle även Estland försvinna från kartan genom Sovjetunionens annektering. Besöket följde dock de vanliga mönstren: Laidoner fick de högsta hedersbetygelserna och möttes på järnvägsstationen av generalstabschefen och ett hederskompani. Den 18 april lade Laidoner ned en krans vid den okända soldatens grav i Warszawa, enligt välkänt ceremoniel. Fru Laidoner deltog i besöket och umgicks med polska officers- och politikerfruar.⁶⁷

Krigskyrkogårdarna och den okände soldatens grav ingick allmänt i militära besök av alla slag. Exempelvis besökte den finske arméchefen, generallöjtnant Hugo Österman Estland den 5–12 juli 1938, som gäst hos överbefälhavaren Laidoner. Besöket inleddes med att, den 6 juli, officiellt nedlägga en krans vid minnemonumentet över de i självständighetskri-

66. Nummer 133, meddelande nr 23, från militärattachén i Riga till chefen för Försvarstabens underrättelseavdelning, 23/11 1937. Arkivnummer 206, Fst/utrikes, Bl:2 mapp 2 1937. KrA, och Nummer 299, meddelande 49, från militärattachén i Riga till chefen för Fst/und, september 1938. Arkivnummer 206, Fst/utrikes, Bl:3 1938, KrA, om officersexamen vid lettiska krigsskolan där en liknande ceremoni på krigskyrkogården utspelade sig.

67. Sztab Glówny [Generalstaben] 617/24, Archivum Akt Nowych [Arkivet för nya akter] (AAN), Warszawa.

get stupade.⁶⁸ Redan 1933 hade Österman också nedlagt krans vid den okände soldatens grav i Warszawa, i likhet med svenska marinofficerare som besökte den polska huvudstaden samma år.⁶⁹ Exakt samma liturgi fanns vid den polske generalstabschefens general Waclaw Stachiewicz's besök i Finland i juli 1938. Besöket inleddes efter hedersmottagning vid flygfältet, med kransnedläggning vid hjältegravarna på Gamla kyrkogården. Vid tillfället spelade musikkåren de finska och polska nationalsångerna.⁷⁰ För den polske attachén handlade mycket av uppdraget om att känna av stämningen i Finland, då landet utgjorde en potentiell allierad gentemot Sovjetunionen. Därför var det i högsta grad viktigt att avgöra tyskvänlighetens styrka och omfattning. Detta syntes inte minst i rapporterna från tioårsjubileet av självständigheten 1928, när den tyske generalmajoren Rüdiger von der Goltz besökte Finland.⁷¹ Den polske attachén kapten Marian Chodacki rapporterade att besöket den 11 april 1928 inleddes med sorgeandakt för de stupade och kransar nedlades vid monumenten över de döda. Även kransar från de tyska organisationerna Stahlhelm och Jägerbund nedlades. Dagen efter hölls stor fest varvid tackdepescher skickades till olika tyska patriotiska sällskap. Innebörden i dessa var att man gemensamt offrat blod för friheten, till försvaret av den finska nationen och den germanska kulturen. Generellt ansåg Chodacki att den svenska pressen i Finland var protysk, den finska högerpressen vänlig, den liberala sval och vänsterpressen negativ.⁷²

Det fanns ett stort mått av igenkänning mellan alla militärer i dessa sammanhang. Men det verkar som om det fanns ytterligare en dimen-

68. Nummer 215, rapport nr 16/1938, från militärattachén i Riga till chefen för försvarsdepartementet 14/7 1938, Arkivnummer 206, Fst/utrikes, Bl:3 1938, KrA.

69. Sztab Główny 616/157, AAN, 28/7 1934, Warszawa, II avdelningen till attachén i Riga, Tallinn och Stockholm; "Sprawozdanie kdr.ppor.dypl Stokłasy Tadeusza w stazu we floecie szwedzkiej odbytego w czasie od 15. V. do 20.VI.1934" och AAN, Sztab Główny 616/318, "Wwa 8 nov 1933, Sprawozdanie z pobytu w Polsce generala Oestermana, głównodowodzacego armja finlandzka w czasie od 28 X - 1 XI 1933" [Redogörelse från kommandörkapten av 2. graden Tadeusz Stokłasas angående hans tjänstgöring i den svenska flottan 15/5-20/6 1934 och Rapport om besök i Polen av den finske generalen Österman mellan 28/10 och 1/11 1933].

70. L.dz.153/38 rapport från militärattachén överstelöjtnant Wladyslaw Łoś i Helsingfors till generalstabens underrättelseavdelning i Warszawa, Bilaga 13, HB 02.07.1938, Centralne Archiwum Wojskowe [Centrala Militärarkivet] (CAW), I.303.4.7184.

71. Generalmajor von der Goltz var chef för den s.k. Östersjödivisionen som understödde den vita sidan i inbördeskriget, därefter även aktiv i de blivande baltiska staternas självständighetskrig.

72. L.dz.182/28 rapport från militärattachén kapten Chodacki till generalstabens II. avdelning i Warszawa, 15/3 1928, CAW, I.303.3956.

sion i igenkänningen just mellan de baltiska staterna, Finland och Polen, främst genom den gemensamma erfarenheten av självständighets- och inbördeskrig. Ett bra exempel är också utbytet mellan Finland och Estland 1927, vars former tjänade som igenkänning och för att lyfta fram en gemensam länk mellan länderna. Estniska krigsskolan besökte Helsingfors 1927 och lade ned en krans vid ett monument över, i estniska självständighetskriget, fallna finska soldater. Finska kadetter gjorde motsvarande sak vid besök i Tallinn. Estniska kadetter var också närvarande vid det finska nationaldagsfirandet då manliga och kvinnliga studenter, kvinnorna klädda i vitt, vinkade av paraden mot krigskyrkogården. Det fanns ytterligare en dimension i förhållandet mellan Finland och Estland, nämligen det finsk-ugriska språket och frändefolksideologin.⁷³

Något man också måste hålla i minnet är den internationella diskursen, där extroverta ceremonier var mycket vanliga under mellankrigstiden. I dess mest extrema form förekom de i det fascistiska Italien och i det nazistiska Tyskland.⁷⁴ Värt att notera är dock att hedrandet av de fallna snarare avtog än accentuerades i Estland efter införandet av auktoritärt styre 1934.⁷⁵

Den svenska segern över Ryssland i slaget vid Narva 1700 blev under mellankrigstiden även ett viktigt minne för de baltiska staterna och Finland. Det kom att bli en symbol för hur småstaterna besegrat det stora Ryssland. Därför var Narva-monumentet en invigning av internationell dignitet. Den 18 oktober 1936 avtäcktes ett svenskt monument över segern vid Narva 1700 i staden Narva. Monumentet var en bronsavgjutning av ett av lejonerna vid Lejonbacken vid Stockholms slott. Högtidligheterna avslöpte med nedläggning av kransar, parader av de svenska förband som deltog i slaget, representanter från den finska armén samt den estniska armén som agerade värdar.⁷⁶ För Sveriges del handlade det om att bevara minnet av svenska segrar, men för Finlands och Estlands del handlade

73. *Södur*, nr 20/21, 21/5 1927 s. 477 & 485. Det vanliga i Finland var dock att de stupade begravdes i hembygden, både under inbördeskriget och under andra världskriget, Ilona Kempainen, *Isänmaan uhrin: sankarikuolema Suomessa toisen maailmansodan aikana* [Offret för fosterlandet: hjältedöden i Finland under andra världskriget] (Helsingfors 2006) s. 261–264.

74. George L. Mosse, *Masses and man: Nationalist and Fascist perceptions of reality* (Detroit 1987), s. 104–118 samt Ingemar Karlsson & Arne Ruth, *Samhället som teater: estetik och politik i Tredje riket* (Stockholm 1983). Även i Sovjetunionen ritualiserades olika typer av firanden, exempelvis segern över kapitalismen. Se James von Gelder, *Bolshevik festivals 1917–1920* (Berkeley 1993).

75. *Södur*, nr 5/6, 10/2 1934, s. 133 och *Södur*, nr 10/13, 10/10 1936 s. 1013.

76. *Den svenske underofficeren* nr 21, 3/11 1936 s. 582.

det om att sträcka nationen tillbaka i tiden. I estniska tidskrifter var just slaget vid Narva högst relevant. Genom segern år 1700 skapades en länk mellan det moderna kriget, historien och den självständige estniska soldaten. Hans karaktär och offervilja sattes på så sätt in i ett långt historiskt skeende. Historiska bedrifter innebar en möjlighet att knyta an till minnen och firanden i andra länder. Därför deltog exempelvis svenska officerare i en estnisk kommission för att finna en lämplig plats för ett Karl XII-monument i Estland. Det mest intressanta är dock förekomsten av en estnisk kommission.⁷⁷

Firanden av denna typ handlade inte alltid om en organiserad döds-kult, utan också om ett militärt system uppbyggt kring ära. Ceremonierna omkring de stupade fyllde en igenkänningsfunktion, särskilt när det gällde den formella delen av ritualerna. Kransnedläggning vid monumenten ingick i den militära uppfattningen om heder och ära. Men för stater som Finland, Polen, Estland och andra var detta ett led i upprätthållandet av gemensamma ritualer där nation och död länkades samman med historien. Döden blev i dessa fall individuell, och de stupade förkroppsligade nationen. Det handlade inte om att sörja utan om att minnas. Minnet av offren innebar ett högtidlighållande av självständigheten i sig som blivit möjlig genom dessa offer.

Frankrike och offren som nationell börda

När Tyskland väl hade beseგრats av trippelententen, bestående av Storbritannien, Frankrike, Ryssland och senare även USA, i första världskriget, hade Frankrike också hämnats nederlaget i fransk-tyska kriget (1870–1871). Den beslutsamhet som franska armén hade visat i försvaret av Verdun 1916 kom för krigsmakten att bekräfta nationens storhet.⁷⁸ Men priset hade varit enormt; det sades att ingen gång var antalet stupade så fruktansvärt som den dag då ingen föll mer. Men minnet av kriget i Frankrike var klivet. En del av högtidlighållandet handlade om att stolt lyfta fram revanschen. Men minnet av kriget var också en börda, genom själva magnituden, i och med att omkring 10 procent av alla män stupade. Detta gjorde döden till något som präglade hela samhället.⁷⁹

77. *Södur*, nr 24/26, 20/6 1936 s. 660.

78. Ian Ousby, *Vägen till Verdun: Frankrike och första världskriget* (Stockholm 2003) s. 365.

79. Judith Hughes, *To the Maginot line: the politics of French military preparation in the 1920s* (Cambridge Mass. 1971) s. 12f.

Kriget var en katastrof både demografiskt och personligt. Döden var något hemskt och horribelt, långt ifrån den kliniska hjältedöden som ofta ritualiserades i militära kretsar. Historikern Jean-Yves LeNaours biografi *Den levande okände soldaten* (2006) beskriver den saknad som blev vanlig i Frankrike efter kriget. Boken handlar om en fransk soldat som tappat minnet av granatchock och beskriver hur olika familjer hävdade att just denne soldat var deras make eller fader. Döden i det franska samhället blev på detta sätt närvarande överallt, men inte alltid som någonting vackert eller eftersträvansvärt.⁸⁰ Verdun blev därmed under mellankrigstiden symbol både för nationens storhet och för nationens lidande. Dessutom blev det en symbol för att Frankrike inte skulle lida igen.⁸¹ Det var nämligen i Verdun som ett av de franska nationella minnesmärkena, ossuarierna eller benhusen byggdes.⁸² Segern i första världskriget gjorde Frankrikes ställning som den främsta fastlandsmakten oomstridd. Därmed blev den franska militären ett föredöme för krigsmakterna i Östersjöområdet, både vad gällde taktik, och även ceremoniell liturgi. Ett intressant exempel på ett högtidlighållande som var ytterst delat finns i Rumänien. Där började hyllandet av de stupade som lokala initiativ för att minnas bygdens döda. Efter att monumenten byggts nationaliserades dessa genom att den rumänska staten började kollektivera minnet för att hylla nationen.⁸³

Minnet av de stupade i Tyskland var problematiskt och nederlaget i första världskriget gjorde att offren upplevdes som meningslösa. Men det fanns starka krafter som verkade för att offren i kriget skulle högtidlighållas och sedermera kom dolkstötslegenden att befria krigsmakten från ansvaret. Istället skuldbelades politikerna. Även Tyskland präglades av flera faser i minnet av de stupade. På sätt och vis liknar det tyska exemplet Polen, där minnet av de stupade syftade till att hålla folket i psykologisk mobilisering.

80. Annette Becker, *Les monument aux morts: patrimoine et mémoire de la Grande guerre* (Paris 1988), Stéphane Audoin-Roúzeau & Annette Becker, *14–18, Retrouver la Guerre* (Paris 2000).

81. Ousby (2003) s. 367.

82. Annette Becker, "From death to memory: the national ossuaries in France after the Great War", *History and Memory*, 1995:5 och Peter Englund, *Förflutenhetens landskap: historiska essäer* (Stockholm 1991) s. 91–93.

83. Maria Bucur, *Heroes and victims: remembering war in twentieth-century Romania* (Bloomington Ind. 2009).

På det militära och taktiska planet spelade händelserna under kriget en viktig roll och huvudpunkten var att undvika skyttegravskrigets fasor och extrema förluster. I Frankrike ledde detta till byggandet av den defensiva Maginotlinjen medan det i Tyskland ledde det till den offensiva krigföringen som kom att präglade andra världskriget.⁸⁴

Ett dilemma var dock att självständighetskrigen i Östersjöområdet ofta hade varit inbördeskrig. Bland annat i Finland blev ceremonierna omkring självständigheten svåra att hantera, både rituellt men även i historieskrivningen. Den yttersta anledningen var givetvis att finnar stupade på båda sidor. Att hylla de stupade i ett inbördeskrig har alltid varit högst problematiskt. På det sättet liknar den finska erfarenheten minnet av det amerikanska inbördeskriget och minnet av det apokalyptiska slaget vid Gettysburg.⁸⁵

Döden som nationell manifestation – en avslutande diskussion

Det mest slående i jämförelsen mellan hur döden betraktades i militär kultur under mellankrigstiden är de stora likheterna som finns. Genom att jämföra hur de stupade och minnet av dessa betraktades ges en bild av en internationell militär kultur, men med distinkt nationella drag. En slutsats är att ceremonierna omkring döden användes av aktörerna för att visa på militär beslutsamhet. Ritualerna iakttogs nämligen av militärattachéer som informerade sina uppdragsgivare om den militära kapaciteten, som kodats i minnet av de stupade.

I stort sett överallt ägnade man sig åt att iscensätta den militära hjältedöden på samma sätt. Det fanns dock vissa skillnader i vad ritualerna betydde; i Sverige var de stupade anonyma förfäder vars offer användes som medel mot nedrustning. De stora svenska krigshjältarna var föredömen, inte bara i Sverige utan även i Finland och Estland. Den stora skillnaden fanns mellan Sverige och de länder där kriget fanns nära i tid. De svenska knektarna som fallit blev till monument utan namn och utan individer. I Polen och Estland handlade det om namngivna soldater vars insats och offer man skulle minnas. Sverige står således i kontrast till Polen och Estland i och med att den svenska militära hjältedöden var

84. Alan Kramer, *Dynamic of destruction: culture and mass killings in the First World War* (New York 2007) s. 319.

85. John R. Neff, *Honoring the Civil War dead: commemoration and the problem of reconciliation* (Lawrence, Kansas 2005) och Thomas A. Desjardins, *These honored dead: how the story of Gettysburg shaped American memory* (Cambridge Mass. 2003).

historisk. I Polen, som hade en nationell historieskrivning, blev offren i polsk-bolsjevikiska kriget och självständighetskrigen en modern form av de historiska hjältedåden. Den estniska staten, som saknade nationell historieskrivning, präglades istället av ett behov att utsträcka historien i tid. Exempelvis ceremonierna omkring minnet av slaget vid Narva år 1700, blev ceremonier även för Finland och Estland. Denna seger blev synonym med en seger över Ryssland i självständighets- och inbördeskrigen.

De militära ceremonierna fick rollen av nationella tempel, där en militär och religiös liturgi skapade sammanhang och åminnelsen av de fallna sammankopplades med nationen. Ritualerna var en visuell manifestation av nationen i vilka deltagarna skulle känna samhörighet, samtidigt som ritualerna innebar att de nybildade staterna intog sin plats bland andra stater. Döden fungerade här som ett sätt att rättfärdiga nationen och staten. Man hade samma traditioner, samma ritualer och samma ceremonier omkring de döda. Men den ritualiserade hjältedöden var också ett sätt att hålla nationen ständigt mobiliserad. I Sverige gjordes detta genom historiska exempel, i Polen och Estland genom att lyfta fram individuella offer. Det internationella system som ceremonierna följde gjorde de igenkänningsbara för olika betraktare, men oftast bar ritualerna fram specifikt nationella symboler. Ett exempel är det polska användandet av *kresy wschodie*, liksom man i Sverige använde referenser till stormaktstiden, och i Estland anknöt till slaget vid Narva.

Death in the military memory and mythology in the Baltic Sea area after the Great War

Death has always been an integral part of armies and navies, both as casualties and as a mythological source of honour and glory. The cult of the fallen has been worked into education and rituals with the purpose of creating a sense of belonging and resolution. The purpose of this article is to investigate how death was portrayed in military mythology in the European periphery. The Baltic Sea area saw many new states emerge from the disintegrating empires in the wake of the First World War.

A comparison is made between Estonia, Poland and Sweden. Both Estonia and Latvia are considered new states according to the typology proposed by

Ernest Gellner. Estonia had neither coherent history nor historical continuity, although a language and Estonian culture existed. Poland on the other hand had a coherent national history, but the historical continuity had been dissolved through the nation's partitions. Poland is therefore considered as a *Mittelstand* state. Sweden is considered an old state, with a continuous history and preserved territorial integrity. The comparison concentrates on the role of death in military mythology, and also on how the rituals surrounding the memory of the fallen, was scrutinized by military attachés. The visual and emotional effect of the rituals is also studied.

The article shows that the military rituals in Sweden differed somewhat from those of the other countries, being more historically oriented as Sweden had not been at war since 1814. The Swedish fallen were therefore anonymous forefathers, while military death in Poland and Estonia, was individualized. The rituals in Poland included the recitation of names followed by bugle calls and official ceremony. A further finding is that the military attachés analyzed the rituals, and through them judged the military capacity of the nation in question. The visual military rituals became pantheons for celebrating the nation, particularly in the new states in the Baltic. But the most striking fact about the comparison is the similarities. Because the military concept of honour is universal the tomb of the Unknown Soldier is used in the same way.

The findings of the article are also linked to previous research on the memory of the Great War in Western Europe, particularly France. Compared to the memory of the war in France, the horrendous losses became a burden, the memory in the Baltic States was intrinsically linked to independence. The fallen had paid the ultimate price, but through this had ensured national independence. Hence their sacrifices were seen as having a purpose. Especially in Poland, the rituals and ceremonies served to keep the Polish nation ready, mobilised and vigilant.

Keywords: Military history – 20th Century, Baltic States, Sweden, Military relations – Revolution 1917–1921, Poland 1918, World War II, Commemoration – 1920–1930 Military Cemeteries and Funerals